

III.

Felolvasó ülés.

(1903. deczember 5.)

1. a) Händel: Largo	} hegedün előadja
<i>Lederer Imre</i>
b) Saint-Säens: Déluge, prélude	
2. Mendelssohn: Eliás-ária, énekli	<i>Blätterbauer Gizella</i>
a m. kir. Operaház tagja.
3. Ima	<i>Józan, esperes.</i>
4. „A prófétaág nagy korszaka“ értekezés, írta és felolvassa	<i>dr. Kecskeméti Lipót</i>
nagyváradai főrabbi.
5. Mátrai Béla: „Egy álmom“ (költ.) szavalja	<i>S. Fáy Szeréna</i>
a Nemzeti Színház tagja
6. Mozart: „Ima“ énekli	<i>Carlotta Feliciani</i>
a milanói Scala tagja.
7. Orgona-ábránd	<i>Krausz G.</i>

Ima.

Isten, édes jó Atyánk! Szent örömmézzettel léptük át a te házadnak küszöbét. Megállunk előtted hálatelt szívvel és felbuzdult lélekkel, mert napról-napra megújulni érezzük rajtunk és a mieinken a te áldásaidat.

Te vagy a mi őriző pásztorunk. Gyönyörűséges és kies helyre hoztál minket most is, hogy testvéries együtt-létben örvendezzünk a te örök igazságodnak s áldozunk tenéked örömmel áldozatjával.

Hallgasd meg, Isten, a te gyermekeidnek esdeklő szavát. Midőn hozzád kiáltunk, hallgasd meg a mi kérésünket. Mint egy Atyának gyermekei, az emberiség nagy családjának tagjai járulunk tehozzád, a kit dicsőít az észak és a dél, a támadat és a napenyészet. Ha napunk alkonyával elborul előttünk végtelen világod az éjnek

sötétében, ne rejtse el mi tőlünk a te orczádnak áldott világát. Hadd gyönyörködjünk abban mindenkoron a hívő lélek megszentelt áhívatával.

Mig itt vagyunk a te szent házában, foglalj el bennünket a te végtelen tökéletességed felemelő gondolatával, hogy kiirtva keblünkből minden haragot és minden kétkedést, élhessünk egészen teneked, ott künn az élet és világ zajában is. Bár lakhatnánk a te szent házában életünknek minden idejében, látva és dicsőítve a te hervadatlan, örök szépségedet. Bár magunkkal vihetnők mindenüvé a te templomodot, a mi keblünknek anyaszentegyházát, melyben helyheztetéd a te királyi székedet.

Te, édes jó Atyánk! boldogítád az emberi nemzetet az igazság *törvényével* és a *szeretet* evangéliumával. Törvényeidnek szeretete és a szeretetnek örök törvénye teremtetett új eget és új földet a szent hajdankorban. Ezekben terjeszd ki mi reánk is a te boldogító kegyelmedet.

Hadd éljünk zavartalan békekességben a mi ember-testvéreinkkel s egyetértő munkásságban terjesszük a te szent országodat, melynek eljöveteleért most is imádkozunk. Hallgass meg minket Atyánk, hallgass meg a te gyermekeidnek esdeklő szavát, óh seregeknek Ura, Istene! Ámen.

Templomi üdvözet.

Főtisztelendő Uram!

Mielőtt nagybecsű felolvasását megkezdené, engedje meg, hogy Egyletünk legmélyebb háláját és köszönetét fejezhessem ki előre is ama szivességéért, hogy a messze távolból a legnagyobb készséggel sietett körünkbe, kérésünknek eleget tenni.

A múlt század szabaddá és egyenlővé tette az embert, a jog, törvény és társadalom terén. Ez új század arra lesz hivatva, hogy az emberi lelket tegye igazán szabaddá, — oly szabaddá: hogy a hitélet terén is szellemi közösségbe léphessünk egymással. Ekkor fogjuk megtanulni egymást igazán szeretni és meg-

becsülni s ekkor fogjuk a vallásban megérezni azt a hatalmas ethikai erőt, mely mindnyájunkat egy nagy család tagjaivá tesz, — s mely a népek millióinak lelkét egy nagy eszményi igazságba fogja egybeforrasztani.

És miért ne történhetnék meg ez? . . . Hisz legyenek bár hitelveink különbözők, de egy felettünk az Isten, az az élő, egy igaz Isten, kihez imánkat emeljük.

Főtisztelendőségben a vallás amaz igazi, felkent főpapját üdvözljük, kinek szive testvéri szeretettel és lelke korunk fenkölt eszméivel van tele.

Szivünkben örvendünk, hogy körünkben tisztelhetjük! . . .
Hozta Isten! . . .

Ü. M.

A próféta nagy korszaka.

A mindenségben csak egy tökéletesség van: az Uristen — ő „soha nem változik;“ minden egyéb, ami égben és a földön, ha eszme, ha intézmény, fejlődésnek az eredménye és fejlődésnek van alávetve. Hiábavaló a vallásoknak tiltakozása, hogy ők kivétel e törvény alól: a vallásokban is ott reszket, ott lüktet az a csodás, örök erő, a fejlődés; ami is hol lassu, észrevétlen processus, a minő a virágnak növése; hol elementáris forradalom, a minő a földnek vajudása volt. A szelid fejlődésnek — muló hatásu, de pillanatokra nagy értékű — jelensége a tény is, hogy én e helyen és e körben zsidóvallási fölolvast tarthatok; értekezésemnek tárgya pedig a monotheistikus vallások történetének éppen egyik forradalmi szakasza: az a több mint harmadfélezer esztendő, 760 körül megindult és másfél évszázadon át, Ámosztól Jeremiásig, elhuzódott vallási mozgalom, amelyben Izrael prófétái isteni lelkességgel és emberi martiriummal megteremtették az örök időknél vallását: az erkölcsi monotheismust.

Ez az izraeli próféta nagy korszaka. A kulturhistóriai közszellem ösztönszerűen hajtott főt ez időnek szelleme előtt, amikor a „próféta“ fogalmának tartalmát e másfél évszázadnak eszméiből hordta együvé. A próféta nagy korszakban is a fejlődésnek nehéz változásai és ami szellemi fönség meg erkölcsi érték a „próféta“ képzetében: mind-mind ezen korszaknak prófétáiban volt egykor valóság. Merész lelkek; az erőnek gyermekei; sasok, akik a napba tudtak nézni; kiválasztottak, akiknek játszótársuk volt a napsugár; Prometheusok, akik azon-

ban nem lopták le a tüzet az égből, hanem fölvilágítottak a mennybe lelkük fényével. Egyéniségük csupa mythosi nagyság; de nem annyira a monotheismusban: mert e részt csak azt fejlesztették ki, amit örökségbe kaptak Mózesből — mint inkább az erkölcsben: nem annak elméleti követelésében, hanem az erkölcsi világfelfogásnak gyakorlati érvényesítésében. Amit e prófétaóság oly természetesen vett — a vallásnak és a társadalomnak együvé olvadása az erkölcsben — az emberiség legjobbainak mind máig el nem ért, ma is még megvalósíthatatlan ideálja; az egész korszak: erkölcsi titanomachia, ahol az erkölcsi világrendnek ez óriásai nem az istenek ellen küzdöttek, hanem az Egyistenért.

A korszak az erkölcs-történet eddigi evolúcióinak máig a legmagasabb, regeszerü fázisa; és az egész kulturhistóriában egyedül a XIX. századnak tiszta liberálizmusa fogható melléje, de az is csak eszményi törekvéseiben: abban, hogy mindkettőnek alanya az ember, mint önmagában és önmagáért érvényesülő szabad erkölcsi lény. Ha a modern liberálizmusnak kiformalódása végigkísérhető a nagy történeti processuson, amelynek egyes fázisai a renaissance, a reformáció, a fölvilágosodottság filozófiája, az államnak különválasztása az egyháztól, a nagy forradalom és a szocializmus: ezek a jelen alakulását előidézett kulturhistóriai tényezők messze esnek ugyan ama prófétai korszaktól — de az ebben működött erőket határozottan hozzámérhetjük ezen ismert művelődéstörténeti értékekhez. Ott van a csodás mozgalomban a renaissance: csak hogy nem mint a formai művészet, hanem mint az erkölcsi érzés aesthetikájának megifjulásodása — amelyben az elkanaániasodott, durva érzékiséggé, a testnek kultuszává fajult vonást a prófétaóság visszaviszi régi formájára, az erkölcsi művészetnek örök tökéletességü remekére a feledtségből előkerült Tíz igére. Ott van a mozgalomban a reformáció; még pedig mélyebb, igazabb mint az ujkoré: ott is a „nép“ vallási jogainak proklamálásáról, az istentiszteletnek demokratizálásáról van szó, de a prófétaóság végleg elszabadítaná a vallást az egyoldalú papi formák pórázáról; az erkölcsösséget függetleníti az „egyház“ megszabta legitimitástól; a hívőket felszabadítja a jobbágyi szolgálat, a sok terhes adózás alól (v. ö. Hósea, 4. 8.); az egyént kiemeli a papságnak gyámságából és közvetlenül Isten elé állítja oda; és amikor a papság végezte szertartások helyett az erkölcsösséget, a szív érzését hirdetik Isten igaz tiszteletének: a papság helyében az egyént avatják a vallási élet

alanyává. Megvan e küzdelemben a felvilágosodottság, sőt szinte a filozófia is: ahol a próféta kirántja az embert abból a tehetetlen maga-megadásból, amibe a természet-imádásnak pogánysága úgy beleszorította a lelkeket, szemben a természeti erővel, meg a sok szeszélyes istenséggel; a tulsokat is hívő babonának ijedelmei eltűntek az Egyisten hitének monismusában, erkölcsi tartalmat nyer az ember és a természet közti viszony is: esőt, napsugarat erkölcsi törvényesség szerint küld az egyetlen Erő; az ember tudatára ébred erkölcsi individualitásának és kibontakozva végességéből, nemcsak hogy rátámaszkodik a Végtelenre, de érzésének bensőségében, abban a minden izét átjáró élő szeretetben, a Végtelent is ott érezheti magában. Megszólal aztán e prófétaágban az állam és az „egyház“ hatalmának különválasztása is: de nem mintha a próféta az elvvel találta volna magát szemben, hogy az állam csupán a vallásért létezik; hanem abban, hogy az ő ideáljuk nem a vallásos nemzet, hanem az erkölcsös nép; az ő világukban a vallás nem lehet állami hatalom; kezébe nem a kard való, hanem a könyv; és a zsidóságot nem államul, nem különvaló nemzetül akarják látni, hanem tisztán vallási szervezetül. És ott van e mozgalomban az „emberjogoknak“ nagy forradalma is: ahol a fölszabadult egyénnek piedestálja a kiváltságos rendeknek, a czéhnek, meg a dogma világának omladéka lett; a korszaknak élén álló próféta, Ámosz, azzal mutatkozik be az aristokrata papság előtt, hogy ő nem czéhbeli ember, hogy nem társadalmi állása az ő képesítő levele, hanem egyedül a maga ereje, egyéni hivatottságának a tudata; az első próféta, az első szabad polgár: persze az Egyisten polgára. Ez a revolúció eltörölte a legnagyobb kiváltságot is: a papságét — hogy az ember papiközvetítés nélkül is megtalálja Istent, az egyéni értéknek egyedüli becselője az erkölcsőség és az erkölcsi világrendnek Egyistene előtt egyenlők mind az emberek, mind a nemzetek: a pogányok is lehetnek „választott“ nép (v. ö. Ezsajas 19. 24. 25.) És megvannak a forradalomnak a maga halottjai is: egyik oldalt emberek, maguk e próféta sansculotteok és követőik, másikon a multnak dogmái és a pogány világ istenei. Ott van végre a szocializmus is; mert e prófétaág: végtelen jajkiáltás a társadalmi igazságtalanság ellen; a zsidó vallás ebben a korban lett a szegény embernek hitet és becsületességet tanító etikájává; ez a prófétaág a parancsolókból és helótákból álló emberiségnek közepette megalapítja az ő szociális theokrátiáját, amelyben „jaj az igazságtalan gazdagnak,

ha a szegény ember lelke miatta kénytelen fölsirni Istenhez“
(v. ö. Exod. 22. 22.)

Az ily kulturtörténeti analógiák csak mérlegelői a korszakot kitöltő események és eszmék értékének, csakhogy ez értéknek önmagában való megbecsülését, a mozgalom positiv tartalmának meghatározását nem az ily összehasonlítás hozza meg, hanem a küzdelem tárgyának és szellemének megítélése ott a kortörténet keretében : hogy e próféta-ságnak ideáljai más voltak-e és miben voltak más, mint a multnak és a multhoz tovább is húzó konzervatív jelennek az eszmevilága. E részt pedig a prófétai mozgalom : tényleges szakítás az akkor uralkodott vallási szellemmel. Nem reformálás volt az, hanem revolúció. Megszűnt ott szentnek lenni, a mi addig szentség volt ; megszűnt vallási értéknek lenni, a mi évszázak hitének volt élő kincse ; a hagyományoknak oda a tekintélye ; a próféták szelleme fürgeteg, ami tovasöpri a multnak annyi sok eszméjét ; meghasad a föld és elnyel institutiókat. A multnak eszme-alkotmányában kő kövön nem maradt; a tanítóknak sorsa pedig üldözés is, meg börtön, meg véres martyrium.

Előttünk két világfelfogásnak az összeütközése ; és az a próféták által az Egyisten nevében elvetett vallás nem polytheizmus volt — a mint közönségesen hiszik — hanem a törvényes vallás; csakhogy tisztán czeremoniális vallás, ahol az istenség meg a nép együvé tartozásának külső jelei a templomok, oltárok ; fenntartói az áldozatok ; gondozói, őrei a papok. A támadásnak nyers anyagában a tulnyomó rész az áldozásra esik. Egy-egy prófétai szó itt megdöbbent határozottságával és merészségével : Istennek nincs inyére semmi áldozás, oda sem néz a hizókra (Ámós 5, 22); bárányokkal, marhákkal hiába keresi, azokkal meg nem találja senki Izrael Istenét (Hósea 5, 16); az áldozás csak állatlevágás meg husfaldosás, nincs abban semmi Istennek tetsző (8, 13); az áldozat semmiség, a füstölés utálat Isten előtt (Ezsaiás 1, 13); nem kell ő neki semmi tömjén, drága fűszerszám, meg áldozat (Jeremiás 6, 20) ; sőt a próféta a tételt is fel meri állítani, hogy az áldozati kultusz sohasem is alapult Istennek közvetlen parancsolatán (7, 21—22). Ugyanezen hangból beszélnek a próféták az ünnepekről, meg a külön templomi szertartásokról : Isten meggyűlölte az ünnepeket (Ámós 5, 21) ; terhére vannak, ki sem is bírja tovább (Ezsaiás 1, 14). Ez a forradalmi szellem kaczagja a tömeg czeremonia-hitének komolyságát (Hósea 9, 3—5) és az egész vallást félrelöki Isten elől

papostól-templomostól: a templomokat a „deliciae carnis“ csarnokainak mondja (Ámós 2, 7—8; Hósea 4, 11—14); nincs ott más, csak füst, a szívet megaszaló, az agyat elkormosító füst, a mitől „undorodik“ Isten (Ezsaiás 1, 13); áldozataival nem is használ a nép senkinek, csak a papjainak, akik a tömeg bűnöségén hiznak (Hósea 4, 8). Egyik próféta feszítővassal menne neki az oltárnak (Ámós 9, 1); és a prófétaág be is törte a templom ablakait, hogy — legalább egybe, a jeruzsálemi szentélybe — egy kis szabad, üde levegő áramlott be (Jósia reformja).

Ez a próféta revolutió azonban nemcsak rombol, de épít is; lelke nem a negatio, a nihilizmus, de megvannak neki a maga pozitív követelései is — és a prófétaág az istentiszteleti dogmája a szóba fogható, hogy: nem áldozat, sirás meg bók kell Istennek, hanem erkölcsösség. Az erkölcs itt minden: az erkölcs a vallás, az erkölcs az élet; nincs jó, csak az erkölcs; nincs rossz, csak az erkölcstelenség. Minden vallásnak első és végső parancsolata, hogy az ember „ismerje meg Istent“ — és e prófétaágban Isten megismerése és az erkölcsösség egy fogalom: Istent megismerni annyi, mint erkölcsösen élni; az isten-megismerésnek tartalma: az igazságosság, a jogosság, az emberiség, az irgalom és az erkölcsi szilárdság (Hósea 2, 21, 22); az isten-ösmeret és isten-félelem: az erkölcsi és szellemi tökéletesség (Ezsaiás 11, 2). Ebben az etikai egyoldalúságban a próféta hirdette vallás: az erkölcsnek korlátlan egyeduralma. Szertartás meg erkölcs éllel kerül egymással szembe; és egy-egy próféta szó minden utógondolat és föntartás nélkül vallja az elvet, hogy Izrael Istenének vallása tisztán az erkölcsösség: az áldozás bosszantja, a dicsérgetés untatja Istent; az ő kívánsága az, hogy „jogosság hömpölyögjön, akár a víz és igazságosság, mint el nem apadó patak;“ (Ámós 5, 24); „emberiességet kíván Isten és nem áldozatot“ (Hósea 6, 6) nem ünnep, nem hymnus kell Istennek, hanem „tanuljatok meg jót tenni, buzgólkodjatok jogosságért, utasítsátok rendre az erőszakoskodót, szerezzétek meg jussát az árvának, vigyétek az özvegyasszony ügyét“ (Ezsaiás 1, 17); és az egész bibliát egy csomóba szedi a szó, hogy „mi egyebet kíván tőled az Örökkévaló, minthogy azt tedd, a mi jogos; hogy szeresd az emberiséget és hogy szerénységben járj a te Istened előtt“ (Mikha 6, 8).

E küzdelemben hatalmas-világelveknek a mérkőzése: amiből előszörre a kultusz- és erkölcsvallásnak — a ritualizmusnak és a moralizmusnak — bajvivása bontakozik ki. A támadásnak

tenórjában nem egy irritáló mozzanat: mintha csak a próféták a vallás anyagi elemének megtagadói, a formáknak elvi ellenségei, az anti-ritualizmusnak filozófusai és valamilyes modern racionalizmusnak a tanítói lettek volna. A tömegek szemében a vallást a czerimóniák teszik: a tömeg szemében a próféta az egyenest azt hirdette, hogy Istennek nem kell vallás. E fonákságot nem kell czáfolni: a próféta irodalomnak minden betűjén ott van az eszményi vallásosság az ihlete. Vallást akartak ők; igaz vallást: azt, amelynek lelke a moralizmus. Elméletben az volt valamennyire a régi vallás is; legalább Mózes törájában a legművészibb mozaikban alkotnak egyetlen egészet a szertartási és erkölcsi törvények — csak-hogy a gyakorlatban könnyen meghibban az egyensúly; még pedig mindig az erkölcsnek a rovására. Az emberi természetnek nyomorusága, hogy a vallásokban a kultusz mellett és a dogmák mellett halálba sorvadhat az ethikai szellem. Így kerülnek belé a próféták az erkölcsnek megvédelmezésében a ritualizmusnak támadásába. Erkölcs-vallásuk azonban nem az a modern moralizmus, amiben a vallás száraz erkölcsi törvényesség, csupa paragrafus-czölöpök, semmi virág, semmi poézis, semmi lelki élet, hogy a kopárságban az Istent kereső érzés halálra éhezhetik — hanem az a vallásosság, amelyben a vallásnak a légköre az erkölcs; és ez az erkölcs nem a merev legalitás, nem a cselekedeteknek kifogástalansága, hanem az Isten szeretetéből fakadó jóságosság, az Isten akaratának teljesítésében boldog, a földi lehetőségig tökéletesedő, az önfeláldozásban csodaművelésre is képes emberiesség.

Igy lesz a próféta erkölcsi ritus-ellenessége: küzdelem a szertartásoknak önmagukban való vallási értékessége ellen; de a támadásnak, bár az magát a czeremóniát éri, más objektuma is van; az a vallási elv, ami a rituálét ily, minden egyebet agyonnyomó értéké emeli: a természetfölötti papi közvetítés és a formáknak mysticismusa. Nem volt az *ab ovo* is az az anti-klerikalizmus, ami a vallásnak erkölcsi tartalmát látja veszélyeztetve a kaszt-papságnak tulhatalmában; ami a kaszt-papságnak világi hatalmasságától elválaszthatatlannak tartja a tett, érzés meg gondolkozás zsarnokságát; és a papi közvetítés is nem a maga fonákságainál fogvást visszás előttük, mintha talán azt vallották volna, hogy abban a közvetítésben mindig lehet valami az Isten elé tolakodásból és az anthropotheismusból — hanem támadásukkal valósággal az embert, az egyént akarják megmenteni Isten számára, a vallás, az erkölcs számára. Az az Isten

meg népe közt álló közvetítő pap, aki nélkül a laikus világ nem is szolgálhatja Istenét; meg az a nehéz tudománynyal járó rítus, ahol a hatásosság aprólékosságokon mulik; a beteges mysticismusnak a hatalmai — amiknek nyomása alatt meg kell roskadnia a tömeg ethikai erejének; mivelhogy a mysticismusnak örökös aggodalmaskodástól táplált természetellenes fontosságával nem birhat meg az erkölcsösség legtökéletesebb formáinak természetes egyszerűsége. Így lesz a prófétai mozgalom: a vallásnak erkölcsi demokratizálása. Különös ellentétesség. A görög szellemet az individualizmusnak megerősödése a vallási titokzatosság felé sodorta, a Demeter- meg Dionysos-kultusznak orgiákus szertartásaiba, az eleusisi mystériumokba, a hellenizált Astarte- és Tammuz-imádás örjögésébe; és a vallás szinte aristokrata intézménynyé válik, zártkörű egyesületeknek lesz a joga, ahol vannak beavatottak, a Hadesnek majdani üdvözültjei, és kívül maradtak, az Alvilágnak majdani elkárhozottjai: Izraelnek e prófétái, ugyanazon eszmétől vezetve, kiküszöbölik a vallásból a titokzatosságnak, a forma-kultusznak minden elemét; nem tartva meg a titokzatosságból semmit, csak az Istent megérzésnek mystériumát. Az individualizmus valósággal a szóba fogható itt, hogy minden ember maga-magának a papja; és állást foglalva a közvetítő papság ellen is, Izrael vallását igazi demokrata vallássá, az egész népnek és — elméletben — az egész emberiségnek vallásává teszik.

A mi időnknek szelleme, a kritika és tudomány századának vallási szelleme, elnémitaná a prófétákat; vagy legalább is kiátkozná őket — Isten nevében; pedig annak a szentséges revolúciónak nem is ezen eszmékben csap föl legmagasabbra a lángja, hanem az istenség felfogásában. Az izraeli vallás történetében a hagyományos szellem és a fejlődési theoria itt mérik össze fegyvereiket; és akárhogy is forgatjuk, e részt a multtól, a régítől teljesen különszakadt a jelen, az új: hogy amaz csak henotheismus volt, nemzeti egyistenség, a próféták vallása pedig a tudatos, egyetemes monotheismus. A multnak hitében a nemzetek pantheonjának alakjai is reális erők voltak, a kiket Izrael be is fogadhatott (Ménasse ideje); itt azonban megindul a „más isteneknek“ lefokozása „nem istenekké“, „semmisségekké“, „hullákká“; a mozgalomban az istenek tragoediája, az istenek bukása és halála. A köztudatban eladdig minden népnek, országnak meg voltak a maga istenei, Izraelnek is a magáé, de csakis egy; a történet aztán közös ügye volt meg-

annyi istennek, a nemzetek háborúi az istenek csatái — itt véget ér az isteneknek ez a geográfiai elhelyezkedése és történelmi szerep-beosztása; az egyetlen történelmi hatalom az Egyisten; az isteneknek mérkőzését föl váltja az Egyistennek világuralma és a népek története egybefoly világtörténetté. A világnak Egyistene is megmarad Izrael istenének; de működésének világtörténelmi keretében nem maradhatott meg Izraelnek, mint nemzetnek, a maga régi helye. És a próféta le is vonja merész lélekkel az elvnek konzekvenciáját: azt a monotheismusnak és az erkölcsnek tiszta egybeolvadásából folyó, de a tömeg szempontjából veszedelmes, érthetetlen, megzavaró, elkábitó tételt, hogy Izrael nem külön népe az Egyistennek, és ha rászolgál, az Egyisten elpusztítja Izraelt is. Övéi mind a nemzetek.

Itt bontakozik ki a sejtelemből tudattá az emberiség fogalma. Az uralkodó vallásnak dogmája az volt, hogy az Isten csak Izraelé és csak Izrael az Istené; a próféták lelkében meg a nagy igazság, hogy egy az Isten és egy az emberiség. Ebben az elvben áll a monotheismusnak végső tökéletessége; a világrendnek egységességét soha többé nem látta ennyire tisztán a vallásnak emberisége. Csak a prófétai monotheismus merészkedék el az emberiség egységességének hirdetésében a szóig, hogy Izrael semmiben sem több az Egyisten előtt, mint mind a többi népek (Amós 9, 7). Az a monotheismus az, a mely a mindenségben igazán Istent érezte és nem csupán magát; az a monotheismus, a mi a mindenségnek ideális, anyagi és erkölcsi, egysége. Nem hatalmi, hanem erkölcsi monotheismus: hogy az Egyisten nem egyszerűen a természetben és a történetben érvényesülő egyetlen Erő, de a mindenséget átható Principium. Mindenben és mindenütt a moralizmusnak élő, forró lehellete. A természet életének elemi csapásait nem a véletlen hajtja, hanem az örök erkölcsi céltudatosság. Valami nagy, csodás, szinte mythikus közvetlenséggel mutatnak rá az Isten működésére a történetben; és történelmi tekintetük az erkölcsi monotheismusnak nézése és látása: szemük előtt az egységes világtörténet, mert mindenütt az Egyisten az, a ki az eseményeket igazgatja; és világkormányzásának rugója az erkölcs: a gondviselés szinte ellenőrizhető, szabályozható erő; nincs benne semmi szeszély, véletlen, semmi talányosság; maga is a szigorú törvényességnek alá van vetve. Az isten-eszme egyetemességében megtalálta az ember az emberiséget: ha még oly szűk keretű volt is a prófétáknak anthropológiai világa. Már Mózesnek első könyvében van valami

a monotheismusnak geografiájából; az aztán a tiszta monotheismusnak valami reflex-fénye, hogy az izraeli szellem előtt föl villant az emberiség egységességének az ideálja. A próféataságnak történeti pragmatizmusában ott van az egységes világtörténetnek kész eszméje. A kulturhistória számára görög írók nyújtották az első világtörténeti műveket: Hekateos (500 előtt) képet ad a föld népeiről, történelmi hagyományokról, szokásaikról, megjelölő különlegességeikről; mileti Dionysios meg Cháron megírják az ázsiai népek történetét, a mi (430 körül) föllép a történelmi tudományok atyja, Herodotos — csak hogy az ő felfogásuknak egyetemessége mindvégig külsőséges marad: sokat, mindent fölöllelnek, de a szertelen halmaz, az eseményeket átható közös motívumnak sejtelve nélkül, csupa „disiecta membra“; Izrael prófétái pedig, bár nem írják tudományos geografiát és világtörténetet, tényleg megérik az emberiség történetének egységességét; és mind az eseményeknek egyetlen okra, Isten akaratára való visszavivésében elsőkül nyújtanak tudatos világtörténeti filozófiát.

A moralismusnak a történet-filozófiája ez, a mely nem okoskodik, hanem lát; a jelent nézi és a jövőről álmodik; és a pillanatnak rideg kritikusa az örökkévalóságának ihletett költője lesz, a ki előtt a történelmi események nem fölhalmozott krónikai anyag, hanem szerves élet. Mindenben lélek, az isteni világkormányzásnak ethikai tervszerűsége. A történetnek erkölcsi végcélját keresve, megtalálják a próféták a kulturhistóriának legszentségesebb utópiáját, a messianizmust: az édes hitet, hogy majdan az egész emberiség is tudatára jön a maga erkölcsi egységességének. A világtörténet itt végtelen javító-intézet, a hol Isten neveli az emberiséget — csak hogy az emberiség akkor is az volt, a mi manapság: az Uristen iskolájának nagyon rossz tanulója. A próféták érik, hogy a kard emberiségének ki kell pusztulnia — de világuknak symboluma nem a sirdomb, hanem az élet fája; az a koporsó is, a melybe a nemzeti Izraelt és a népeket fektetik, az élet fájából készült: abból a koporsóból, a fennálló rendnek omladékaiból az erkölcsi tökéletesedésnek az emberisége fog kiemelkedni. A monotheismus próféataságának villámszóró vészjóslatai az erkölcsi tökéletesedés álmának csöndes zenéjében halnak el: hogy a népek „átkovácsolják kardjaikat sarlókká . . .“ (Ezsaiás 2, 4) „és telve lesz a föld az egyisten megismerésével“ (11, 9); a világtörténet nem lesz többé véres aréna, hanem a békés munkának, a szellemi és erkölcsi

tökéletesedésnek a műhelye. A moralizmusnak mind e követeléseit együvé fogó legmarkánsabb terminust, a „humanizmus“ szót, nem a próféták teremtették meg: mégis az összes nemzetek erkölcsi közösségének ideálja, a miben az „ember“ szó tiszta, fajt meg vallást nem néző fogalommá eszményült, a próféataságnak legsajátabb dogmája; és az egyetemes humanizmusnak a modern emberiségben fel-felcsapó vágya az izraeli szellemnek az ősi tulajdona. Az erkölcsi tökéletesedés ezen univerzális formájának a próféataságban nem egységes a megnyilvánulása: itt az Egyisten megismerésének általánosságában feltűnik a lehetetlen és nem is kívánatos ábránd, — az egyvallásu egységes emberiségnek a képe (Ezsaiás 2, 3); mellette meg az erkölcsnek az a szinte reális álma, a miben nincs semmi lelki uniformizálás: hogy a vallások megmaradnak vallásoknak, de az igazságosságnak szeretetében édes testvérek lesznek a földnek fiai mind (Mikha 4, 5). Ha megdöbbsentően kevesen is vallják: a próféataságnak ez az erkölcsi monotheismusa az egyetlen lehetséges világvallás.

Mindez a próféatai eszme-anyag, mint forradalmi szellemnek a terméke, nem válhatott a maga tisztaságában, minden részletében fölismerhetően, a vallásnak szerves elemévé. Általános törvénye ez a művelődéstörténetnek: a revolúciónak sok eszméje elérhetetlen ábránd marad; még több az, ami a megvalósulás után elsatnyul, visszafejlődik, hogy a fejlődés csak fikció; igazi érvényesülésről szinte csak ott eshetik szó, ahol az új eszme beléoltható a régi ideálba, hogy ez lassanként átalakul a meginduló erjedési prozesszusban. Ilyen volt a próféatai eszmének is a diadala az izraeli vallás történetében: nem lett az a vallásnak különálló formája; de a fejlődésben oldalt hagyott anyaga sem, hanem a régi ideálokba magát beléett, őket átformáló, bennük tovább élő erő. A történeti fejlődés csak a két istentiszteleti tényezőnek: a ritusnak és az erkölcsnek egyensúlyba helyezkedését hozhatta meg; de azért — ha nem is válhatott általános érvényű, kizárólagos vallásformává — halottas erővé sem lett a moralizmus. Revolúcióban született, de rajta a kinyilatkoztatottságnak halhatatlansága; maga a béke, a harmónia: de mindig kicsaphat belőle a forradalom lángja. Benne a vallásoknak történeti létjoga — ami bizony gyakran csak nyomoruságos türelmi jog. Folytonos lehet a vallásokban e fejlődés, de annak egy-egy fázisa sokszor visszafejlődés: nem is az élettelen ritus- meg dogma-hitbe, hanem élő erkölcsstelenségbe. Időn-

ként mintha a halálos elgyöngültségig degenerálódnék az emberiségnek vallási gondolkozása: hogy az ember gyűlölhet is, meggyilkolhat a vallás nevében. Az emberi szellemnek különös betegsége az, a vallási *moral insanity*, a lelkeknek valami elkérgesedése, hogy a kemény kérgen át nincs hatása a moralizmus melegének. Akkor, akkor megszólal vádlón, fenyegetőn, a vallások ellen támad az emberiségnek lelkiismerete, a prófétai szellem, hogy „csak az erkölcsösségben — Istennek tisztelése.“ De ott is, a szélsőségektől távol, állandó a vallásokban annak a két elvnek: a ritusnak és az erkölcsnek küzdelme. És amikor az emberiség szellemi és erkölcsi életének álhatatlanságában az Istent kereső vallásosság fuldokol; és följajdul a vakmerőségeiben tetszelgő dogmahitnek és a tekintélyét csak anyagi súlyában tartható ritualizmusnak, kínos, kegyetlen nyomása alatt: a zsidóság számára és minden erkölcs-vallásnak álmodozói számára az a prófétai tanítás mindig üde élet forrása lesz a vallási renaissance-nak, legitim ihlete a kultuszt is emelő erkölcsi istentiszteletnek.

Ez a prófétai moralizmus nem ismer csüggedést, nem ismer történeti lehetetlenséget. Hatásosságának ott van élő történelmi tanúsága — akit oly kevéssé ismernek a maga igazi szellemében — a zsidóság. Az a prófétai moralizmus szerelte föl Izraelt kenyérrel és fegyverrel az örökkévalóságnak küzdelmes útjára, amikor lelkébe beléoltotta a messiási hitnek erejét. A zsidóságnak e remélni tudásában az erkölcsvallás csodaművelő világtörténelmi erőül dicsőült meg. Nem halt meg, nem halhat meg a moralizmus; jussát követeli az életem. Hódit is, bárha csak lassan; hódit a vallásokban is, a vallásokon kívül eső világban is. Még befejezetlen a kulturhistóriának legszegényesebb könyve; nem a tudatlanságnak, nem a babonának, nem a hazugságoknak, hanem a vallási gyűlölködésnek a története; az erkölcs gényusa meg várja-várja, mikor kerül már oda a szó, hogy „vége.“ Sok betű vár ott még a fölrovásra; de a moralizmus tud remélni. Pokollá válhat a föld: a moralizmusnak fia az erkölcsi rendnek azt a paradicsomát látja, ahol mind a vallások együtt szolgálják az Egyistent szeretetben és igazságosságban. A kardnak lapját, a Biblia levelét hitvesnek és gyermeknek festi meg a piros vére — a zsidóságnak és a moralizmus minden vallásának a fia könnyező szemmel és mosolygó hittel tudja végigolvasni az ígét: „és átkovácsolják kardjaikat sarlókká és telve lesz a föld az Egyisten megismerésével.“

Nagyvárad.

Dr. Kecskeméti Lipót.

Felköszöntő

(a felolvasó ülést követő lakomán.)

Hölgyeim és Uraim!

Megilletődéssel veszem kezembe poharamat, hogy ismételtén üdvözljem a mi kedves, illusztris vendégünket, kinek a mai est fényes szellemi sikerét köszönhetjük. Megilletődéssel teszem ezt — mondom, mert önkéntelenül is érzem, hogy mai esténknek kulturhistóriai jelentősége van!

Legyen örök dicsősége Egyletünknek az: hogy a szellemi szabadságot nemcsak mint elvet hirdeti, de van erkölcsi bátorsága is azt megvalósítani.

S legyen örök dicsősége főtisztelendő Kecskeméti főrabbi urnak, hogy meg merte tenni Magyarországon az első közeledő lépést mi felénk, egy nagy eszmény megvalósítására!

Igaza van, midőn hozzám intézett levelében írja: „Szent-séges cél: keresni és megerősíteni a vallások különbözőségében az emberek erkölcsi egységét.“

Apostoli szavak! . . .

Igenis, fel kell ébresztenünk az „erkölcsi egység“ nagy gondolatát az emberi lélekben, mert két ezredév elfogult világnézete után immár elérkezett az ideje annak, hogy nyiltan meg merjük vallani, miszerint úgy az ó-testamentom, mint az új-testamentom hitvilága egy és ugyanazon vallás-erkölcsi princípiumokon épült fel.

Be kell vallanunk, hogy Izrael dicsősége az, hogy az emberiség szellemének történetében legelőször proklamálta az Egyisten-ség magasztos szent tanát.

S a monotheizmussal az egyéniségi eszme nagy elvét belevitte nemcsak a görög-római, de magába a kereszténység világnézetébe is.

Az egyéniségi eszme tette lehetővé az emberiség szabad fejlődését. Ez teremtette meg a szeretet, humanizmus, az egyenlőség, testvériség és szabadság szellemét, mely áthatotta a kereszténységet s áthatja jelen századunkat is.

Anélkül, hogy a kereszténység isteni eredetét kétségbe akarnók vonni, a hittudomány alapján konstatálhatjuk: hogy mindaz, a mit a kereszténység alapítója tanított, a zsidó világból volt merítve kizárólag. A zsidóság erkölcsi tartalma képezte tanainak anyagát. Hisz, hogy sokat ne említsek, ama máig is

kimagasló szózatot: „A mit nem akarsz, hogy te veled tegyenek, te se tedd azt másokkal“, — e nagy elvet, melyet Jézus annyira hangsúlyozott s mely magában foglalja az egész modern humanizmust, — tudjuk, hogy már Hillel is hirdette. Jézus imája a „Miatyánk“ szintén feltalálható csaknem mondatról-mondatra a Jézus előtti zsinagógai imádságokban. — Az új-szövetség egyes tanai, sőt még a hegyi prédikáció is feltalálható a későbbi rabbiknál, kik aligha meritettek az új-szövetségből.

Általán, a vallás minden szigora mellett is, határozott kifejezést nyer a zsidóságban a szabadsági nagy elv, szigoruan megtartani mindent, a mi a meggyőződéssel egyezik és ellenkező esetben eltérni még a mozaikus szabálytól is.

De nem czélom itt e pillanathban a zsidó szellem világhistóriai jelentőségét fejtegetnem. Nem is vagyok reá illetékes. De ama kivánságomat ismételten lelkesen hangoztatom: Vajha immár a 20-ik században lehullna szemeinkről az előítéletek fátyola, hogy az igazság világánál saját szemeinkkel ismerhesük meg szövetségeseinket és testvéreinket az Urban!

E mozgalom már meg is indult. S ép a mi tisztelendő urunk jelentéséből láttam, hogy az Amsterdamban ülésezett nemzetközi vallásos kongresszuson Montet genfi tudós felsorolva a judaizmus, mohamedanizmus és kereszténység rokonvonásait, úgy találta, hogy az Egyistenség alapján ezeknek „egyetemes vallási egyesülése kívánatos.

Mi is, mint az Egyistenség hivei, e nézetben vagyunk és szivünkből kívánjuk a szellemi közösséget az oly liberális elemekkel, melyeknek élén oly széles látkörű, mély tudományu főpapok állnak, mint a mi mélyen tisztelt vendégünk is.

Legyen ő bátor harczosa hitfelekezetei közt ez eszmének. Közeledjünk a vallás rokonérzelmeivel egymáshoz s adja Isten: hogy jöjjön el ez országban is az az idő, hogy ne a felekezeti-ségben, hanem az igaz vallásosságban, a szellemi és erkölcsi egységben keressük a lelki erőt!

És most ürítsük poharainkat Nagyvárad nagynevü főpapjára, a mi szeretett és mélyen tisztelt vendégünkre, kérve Istent, hogy adjon neki áldásteljes, hosszú, boldog és munkában sikeres életet. — Éljen! . . .